

שמיטה וקיימות

הרב גבריאל קדוש

הקדמה

בדורנו, ובמיוחד בשנים האחרונות, עניין ה'קיימות' זוכה למודעות ולהתעניינות רבה, ובייחוד - הקונפליקט בין פיתוח העולם לשימור הטבע, לאור הנזקים הבלתי הפיכים שגורמת האנושות לעולם.

אין ספק שצריך לברר מה היא דעת התורה, תורת חיים, בסוגיות אלו ואכן ב"ה זוכים אנו לבירורים רוחניים והלכתיים במסגרות שונות בעניין זה. עיסוק בסוגיות אלו שלא על פי דרכה של תורה יכול להביא אותנו לידי סיכונים רוחניים אשר יש להם השלכות חמורות לעולמנו.

הרעיונות של שמירת איכות הסביבה מושכים מאוד את הלב ומתקבלים על הדעת: מי רוצה לחיות בעולם מזהם? אך נראה שעניין זה של שמירת הסביבה הפך לאחרונה ל'דת' מסוכנת, אשר מציבה בפנינו אתגר רוחני. אתגר זה מחייבנו מחד לתת מענה אמיתי לצדדים החיוביים של העניין, ומאידך - להיאבק כנגד הרעיונות הנוגדים את תפיסת תורת ישראל.

בכדי להבהיר עניין זה, מובא כאן קטע מאתר האינטרנט של מרכז השל, המכון הישראלי לחשיבה ומנהיגות סביבתית:

קיימות (sustainability) היא השקפת עולם דמוקרטית אופטימית, ששמה במרכזה את כבוד האדם וחירותו מתוך הבנה עמוקה שכולנו חלק ממארג החיים המזין ומקיים את כל היצורים על פני כדור הארץ. קיימות היא לגלות מחדש את הערך של הדברים המקיימים אותנו: האוויר והמים הנקיים, השקט של המדבר והמגוון של החורש הים תיכוני, שכונה בה ילדים משחקים בחוץ בבטחה, או קהילה בה קשיש הזקוק לעזרה יכול למצוא שכן הנכון לעזור... תפיסת הקיימות אומרת שהאתגר כיום צריך להיות כיצד לייצר את מה שבאמת נמצא במחסור. ואין מדובר רק בשיקום הטבע - שיקום המערכות האקולוגיות תומכות החיים של כדור הארץ. אלא גם ביצירת סביבות חינוכיות משמעותיות ונטולות אלימות, מערכת בריאות המשקיעה במניעה והדרכה לא פחות משהיא משקיעה בטיפול וריפוי, ערים תוססות בקנה מידה אנושי, מזון המעיד על עונות השנה, אורחות חיים המאפשרים לאדם ליצור ולהתבטא... מחקר הערכה רחב היקף של האו"ם על מצב המערכות האקולוגיות של כדור הארץ מצא כי שני שליש מהשירותים שהטבע מעניק לאנושות נמצאים במצב של התדרדרות. המדד של טביעת הרגל האקולוגית

מלמד כי אנו חיים באוברדרפט על חשבון הדורות הבאים. כל שנה האנושות צורכת את מה שלוקח לטבע לייצר לפחות שנה וחודשיים. אסונות הטבע המתרבים הנובעים מהתחממות כדור הארץ, מרמזים לנו מה גבוה המחיר של המשך ה"עסקים כרגיל". האנושות הורסת את המערכות תומכות החיים של כדור הארץ. אך דווקא המשבר הסביבתי והאילוצים שהוא מציב בפני האנושות מהווים הזדמנות לצאת לדרך חדשה הוגנת יותר, שמחה יותר ויצירתית יותר. תוך שני עשורים הפכה הקיימות לתנועה בינלאומית הולכת וגדלה המצליחה למצוא את המכנה המשותף הגבוה ביותר בין אזרחים מרקעים שונים ותרבויות שונות, המדגימים באלפי צורות שונות שאפשר גם אחרת.

דברים אלו נראים למתבונן תמימים, וישנם דברים רבים שנוכל ואפילו נרצה להסכים עמם ולפעול למענם; אך מתוך עיון ומעקב אחר הארגונים הירוקים השונים נראה שחלק מפעילותם ומתפיסת עולמם נוגד את תפיסת עולמנו הרוחנית, ואף נוגד את דרכה של תורה.

כך לדוגמה השמת האדם, חירותו וכבודו במרכז, חוסר ההבחנה בין תפקידו כעם בארץ והשמתו ככל הגויים בית ישראל, וחינוך מחדש על פי תפיסות אנושיות. השאיפה להיות חברה נטולת אלימות ודאי יש בה שאיפה טובה, אך היא גם מסוכנת וריח חריף של נצרות נידף ממנה: האם הכוונה היא שלא נתיישב ולא ניאבק על זכותנו על הארץ? כך גם לגבי שמירת הסביבה: האם תפיסת הקיימות דוחקת כל אפשרות של הקמת יישובים חדשים? האם אפילו חזון יישוב הנגב נגוז ובמקומו באה תפיסת עולם של מרכזי יישוב בגורדי שחקים, כי בכך נצמצם את הנזק האקולוגי ונשמור ריאות טבעיות-ירוקות? ומה לגבי ההשלכות החברתיות והמוסריות שיהיו לכך?

כמובן שחשיבה על הנזק לטבע ועל שינוי סדרי עדיפויות בחיי האדם היא מן הדברים שתורתנו ושכלנו מחייבים. אך השמת האדם במרכז עולם גלובלי, והעמדת הדמוקרטיה כחזות הכול – ערכים אלו אינם מספקים אותנו. יש תפיסות עולם אשר מניעות את חיינו ופועלנו בעולם, והגדרות מוגבלות אלו אינן מספיקות לפי תפיסתה של תורה, ועל אחת וכמה שאינן יכולות להרוות את השאיפות הרוחניות של עם ישראל בארצו.

התעוררנו לעיסוק ולהרהור בקול בעניינים אלו בעקבות בקשה של החברה להגנת הטבע ממכון התורה והארץ, להעביר הרצאה בעיר באר שבע בפני מורים בנושא 'הקיימות והשמיטה'. השתתפות של מורים ומורות ממגזרים שונים ומגוונים (דתיים, חילוניים, בדווים) העלתה מחשבות האם אכן נוכל להשאיר את במת הקיימות לכל דכפין, ללא התייחסות משמעותית וראיית הנולד להיכן נוכל להגיע בעיסוק בעניינים אלו.

אחריותו של האדם לפיתוח העולם 'לא תהו בְּרָאָה לְשֶׁבֶת יִצְרָה' (ישעיהו מה, יח), וגבולות הפיתוח על חשבון נזקים אקולוגיים עכשוויים ועתידיים, נושקים לסוגיות הלכתיות חמורות של דחיית נפש מול נפש, וכן לסוגיות של מקומו של היחיד לעומת אחריותו לציבור בכלל.

האדם הממוצע מונע בדרך כלל על ידי שיקולי רווח קצר מועד, ולכן דעתו לא נתונה להשפעות סביבתיות שליליות רחוקות. כתוצאה מכך נגרם לעולם נזק אקולוגי מצטבר, לדוגמה: התחממות כדור הארץ, הרס יערות ואוצרות טבע ונוף, זיהום מקורות המים וזיהום האוויר, דלדול משאבים טבעיים והכחדת זנים שונים של צמחים ובעלי חיים.

שנת השמיטה היא גורם מזמן לעסוק בסוגיה רוחנית-הלכתית וציבורית זו. ננסה בעז"ה בדברים דלהלן להעלות הרהורי דברים מתחום החקלאות בשנת השמיטה מול ערכי איכות הסביבה בתחום זה. ודאי שמתחייב עיסוק בנושא זה גם בתחומים נוספים: מים, אוויר ועוד.

נברר בעז"ה כיצד שביית הארץ שנה שלמה, לא רק שאינה פוגעת בעקרונות הקיימות אלא להיפך, במצוות השמיטה יש עליית מדרגה בהבנת השימור והקיימות, שיכולה להיות כאב טיפוס להבנת כל עקרונות הקיימות באופן שלם יותר ממה שנתפס כיום בחוגים מסוימים.

זכויות וחובות בשמיטה

מצוות שמיטת קרקעות כוללת מן התורה ארבע מלאכות:

וַיֹּדְבֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינִי לֵאמֹר דִּבֶּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שְׁבַת לַה' שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שְׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר כְּרֶמֶךְ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ וּבִשְׁנָה הַשְּׁבִיעִית שְׁבַת שְׂבָתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ שְׁבַת לַה' שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכְרֶמֶךְ לֹא תִזְמַר אֶת סְפִיחַ קִצְיֹרֶךְ לֹא תִקְצֹר וְאֶת עֲנְבֵי נִזְיֹרֶךְ לֹא תִבְצֹר שְׁנַת שְׁבָתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ.

התורה אינה מסתפקת באיסורים, אלא מוסיפה גם ציוויים חיוביים:

וְהָיְתָה שְׁבַת הָאָרֶץ לָכֶם לֶאֱכֹלָה לָךְ וּלְעַבְדְּךָ וּלְאִמְתְּךָ וּלְשִׁכְיֹרְךָ וּלְתוֹשֶׁבְּךָ הַגֵּרִים עִמָּךְ וּלְבִהֶמְתְּךָ וּלְחִיָּה אֲשֶׁר בָּאֲרֶצְךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לְאָכַל... (ויקרא כה).

ודאי אין כוונתה של תורה לייבש את כל הצומח על פני האדמה, שהרי כיצד יתקיים הציווי 'והיתה שבת הארץ לאכלה'? ועל אחת כמה וכמה אם מדובר בעצי פרי, שאין כוונה לבטל את כל יבול העצים. שאם כך פני הדברים, האפשרות לאכילת פירות במשך כל השנים תהיה באופן מאוד מצומצם בגלל איסור ערלה.

וכן הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פ"א) פוסק לגבי היתר מלאכות מסוימות מדרבנן בשביעית כעדירה תחת הגפנים והשקיה:

‘ומפני מה התירו כל אלה? שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה’...

אם כך, למדנו שאין רצונה של תורה לקעקע בשמיטה את החקלאות ולבטלה, אלא הטילה עלינו התורה מגבלות בפעולות חקלאיות מסוימות. גם לגבי גינות הסברה נותנת שאין כוונת התורה שאנו צריכים להזניח את הגינה ללא כל טיפול, ועל כך כתב מו"ר הרה"ג יעקב אריאל:

יש הסבורים שבשנת השמיטה ניכרת גינתו של שומר מצוות בכך שאינה מטופחת. אין הכרח לכך. יש מקום לומר גם ההיפך. שגינה מטופחת כהלכה. על פי ההלכה, מעידה על בעליה שידע הלכה והוא שומר עליה. מסתבר לומר שכוונת התורה היתה שגם בשנת השמיטה תיראה ארצנו יפה וישובנו נאה, בגבולות שנקבעו על ידי ההלכה. גם ארץ ישראל וגם מצוות השמיטה נכללו בכלל של "זה א-לי ואנוהו" (אהלי שדה, סימן י"א פ"ב ס"ק ה')

שנת השמיטה – אין משמעותה חידלון והשבתת הטבע, נהפוך הוא – יש בה כוחות יצירה וחידוש: לפעמים דווקא מתוך הוברת הקרקע ושינוי תודעתי שהאדם עובר בעקבות שביתה ממלאכה, מקומה של האדמה ועבודת האדם מקבל משמעות יותר עמוקה. 'ניצול' משאבי הטבע עד תום הנו היפוך גמור לערכי הקיימות, והשמיטה בוודאי מבטאת זאת באופן בולט.

הבורא והאדם בשמיטה

אחד מטעמי מצוות השמיטה שנאמרו ע"י מפרשי המקרא הוא הגברת הביטחון בה' וקביעת היחס הנכון בין האדם לאדמתו, בהבנה מי בעל הבית על האדמה, האם האדם הוא ריבון בעולם? וכך דברי הכלי יקר:

טעם מצוה זו היא להשריש את ישראל במדת האמונה, והבטחון בה'. כי חשש הקב"ה פן בבואם אל הארץ יתעסקו בעבודת האדמה על המנהג הטבעי וכאשר כביר מצאה ידם ישכחו את ה' ויסורו בטחונם ממנו, ויחשבו כי כחם ועוצם ידם עשה להם את החיל הזה ועולם כמנהגו נוהג ויחשבו שהארץ שלהם היא והם הבעלים ואין זולתם. (ויקרא כה, ב).

וכן ביטא רעיון זה הרב הירש בטעם מצוות השבת

‘לא לך המה הדברים הנמצאים מסביב לך... קנין ה' הנהו... בכל שבת ושבת השיבה אל ה' את התבל שלו.. וזכור מי הוא האדון לה'.

המתבונן בנושא שמירת הטבע והנוף מול הפיתוח, יהיה חייב להגיע לנקודת בירור אמיתית, והיא: מה מקומו של האדם בבריאה, האם פיתוח הבריאה ללא מגבלות

וללא סייגים זהו ייעודו, יכולתו ואף חובתו של האדם בעולם, או שמא יש על כך מגבלות כל שהן? ואם אכן נגיע למסקנה המתבקשת שוודאי שישנן מגבלות, מי קובע מה הם גבולות הפיתוח למען השימור, האם השימור הוא ערך בפני עצמו או שמא נועד הוא למטרות אחרות?

בחינת שאלות אלו מצריכה אומץ והכרעה, שאכן עולמנו אינו יכול להתקיים ללא צו עליון המנחה ומצווה אותנו בכל אורחותינו וחובותינו, לשמירת העולם מצד אחד, ולפיתוחו מצד שני.

אדם ואדמה בשמיטה

שאלות על מקומו של האדם ומקומו של הטבע בעולמנו יביאו אותנו לבירור פנימי יותר, מה תפקידו של האדם בעולם ומה נדרש ממנו. לאיזה מחזות שטף החיים עלול להביאו ומה הדרך להישמר מהשחתה מוסרית, תרבותית ורוחנית.

הרב יצחק עארמה בספרו עקידת יצחק, בבואו לבאר את מצוות השבת, קובע לנו דברים נוקבים בהצבת גבולות העשייה של האדם:

אין זאת רק כי בנפשנו דבר לגלות את אוזנינו ולהעיר את לבנו בהציב לנו ציונים גדולים ונוראים. לפקוח עינים עיוורות השקועות בדמיוני העולם, בזבין והבלין, ומוכרים אותה (את נפשם) לצמיתות לעבוד את האדמה עבודת אדמה ועבודת משא צמד פרדים, והלוא המה קיבלו עליהם לעבוד אלוקים מאהבה. והנה לשלוח מבית כלא יושבי חושך להוציא ממסגר אסירי התאוות האחוים בחבלי הבלי זמנם. שם לנו נרות מאירים ופתח לנו חלונות שקופים והציב לעינינו סימנים מובהקים במניינו המשך זמננו, ימינו, שבועותינו, ושנותינו אשר לא נוכל להתעלם מהם. כי אם בשיגעון ובעיוורון... כי הנה עבודת ששת ימים ושבתת השביעי היא עדות נאמנה שהעולם נברא ברצון הבורא... והנה זה יהיה אות ומופת מוחלט לאמיתת מציאותו... והרי זאת היא האמונה הראשונה המחוייבת לכל בעל דת... (שער סט)

ללא אותן נקודות ציון בחיינו כשבת, חגים, שמיטה ויובל, חיינו יהיו חיי שיגעון ועיוורון. נקודות זמן אלו עוצרות את מרוץ החיים, ואמורות לספק לאדם היחיד ולאומה בכללה את פסק הזמן לחשיבה – מה תפקידו בעולם? מאין בא ולכן הוא הולך?

וכן מרן הרב קוק חיזק את יסוד השחרור של האדם משטף החיים:

היחיד מתנער מחיי-החול לפרקים קרובים – בכל שבת. "באה שבת באה מנוחה", מתחלת הנפש להשתחרר מכבליה הקשים... ומבקשת היא לה אז נתיבות עליונות, חפצים רוחניים, כפי טבע-מקורה... את אותה הפעולה, שהשבת פועלת על כל יחיד, פועלת היא השמיטה על האומה בכללה. צורך

מיוחד הוא לאומה זו, שהיצירה האלהית נטועה בקרבה באופן בולט ונצחי, כי מזמן לזמן יתגלה בתוכה המאור האלהי שלה בכל מלא זהרו אשר לא ישביתוהו חיי-החברה-של-חול עם העמל והדאגה, הזעף והתחרות אשר להם, למען תוכל להתגלות בקרבה פנימה טהרת נשמתה בכללותה כמו-שהיא... וכשם שנאמר בשבת בראשית, "שבת לד", כך נאמר בשביעית: "שבת לד", סגולת הארץ וסגולת האומה מתאימות יחד... (הקדמת שבת הארץ)

יש הסוברים שדווקא מניעת העבודה בשמיטה במשך שנה שלמה מביאה לריבוי ברכה. הרמב"ם במורה נבוכים כותב שטעם השמיטה 'כדי שירבה יכול האדם ותתחזק בהברתה', או בשפה אקולוגית, מניעת התערבות האדם בטבע למשך זמן מסוים מאפשרת את פריצת הכוחות הטבעיים שבאדמה, ובכך מתרבה הברכה.

מובילי מהפכת הקיימות ואיכות הסביבה הגיעו כבר מזמן למסקנה שיש להציב גבולות ברורים לפיתוח הטכנולוגי והאורבני, אך נדמה שמגבלות אלו, כל זמן שיישארו בגדר של מחשבות ורעיונות אנושיים בלבד ולא מתוך צו אלוקי ברור, יהיו עמומות ונתונות לשינויים חדשים לבקרים לפי פרמטרים של קמפיין כזה או אחר, ולפי מוקדי כוח והשפעה מתחלפים.

ערך העבודה

שמירת השמיטה כהלכתה בשביטה שנה שלמה ממלאכת הקרקע מעמידה בפנינו שאלת יסוד: כיצד זה שערך העבודה נדחק לשנה שלמה לקרן זוית? כיצד אפשר לקיים עולם מתוקן ללא עבודת אדמה במשך שנה שלמה?

נתבונן ונראה שהדברים הפוכים ממש: ערך העבודה האמיתי מתעצם והולך בעקבות שנת השמיטה, וכמו כן ערך קיום העולם מוצב במקומו הראוי לו.

הרב משה צבי נריה זצ"ל כותב על תמיהות אלו כך:

וכי מה באה השביעית ללמד לישראל? לכאורה הלא מצות השמיטה איננה בהתאמה גמורה עם רוח התורה בכללותה. תורתנו מגנה את הבטלה ומוקירה מאוד את המלאכה... כבר בפרשיות הראשונות בספר בראשית, בתיאור תור הזהב של האדם בגן-עדן, נאמר ויניחוהו בגן עדן לעבדה ולשמרה. גם בגן עדן העבודה חיובית היא... רבותינו ז"ל במסכת אבות מצווים: "אהב את המלאכה ושנא את הרבנות"... חז"ל דרשו "כי תבואו אל הארץ ונטעתם", "אף אתם כשאתם נכנסים לארץ-ישראל לא תתעסקו אלא במטע תחילה. והנה השנה השביעית בקשר לחקלאות, לכאורה היא שנת בטלה?

אבל, ראשית כל - לא כל עבודה חקלאית אסורה בשביעית, אף בזמן שהשביעית היתה, ותהיה מן התורה, יש מלאכות מותרות גם כן. ושנית,

אמנם חשובה מאוד ויקרה מאוד היא העבודה בכלל, והעבודה החקלאית בפרט, מבחינת השקפת העולם של היהדות. אבל כשהיא נעשית מטרה סופית לאנושות, תכלית כשהיא לעצמה עלולה היא ליהפך מעבודה, לעבודה זרה, מעבודת האדמה לפולחן האדמה, לפולחן אלילי... השבת היא המקדשת את החיים כולם, היא המגלמת את המטרה הסופית, את התכלית העליונה של כל עליון!

הנה למדנו שוב את העיקרון החשוב שאין בשביתת הארץ חידלון חלילה, אלא להיפך, נפעלות גדולה למען אדם ועולם מתוקנים ונעלים יותר.

עבודת האדמה כערך

המתח בין הפיתוח והחקלאות לשימור מקבל ממד אחר כאשר מדובר בארץ ישראל ובמצוות הישיבה בה. הרב קוק זצ"ל כתב:

בנין הארץ, היסוד הראשי, החקלאות, הלא היא אצל כל העמים רק גורם כלכלי חיוני פשוט, אבל העם אשר הנושא שלו כולו הוא קדש קדשים, וארצו, ושפתו, וכל ערכיו כלם קודש הם, כי הוא כולו ממלא את בטוי הקודש של כל האנושיות וכל היקום כלו... הרי גם חקלאותו כולה היא ספוגת קודש... (מאמרי הראי"ה עמ' 13)

וכן כתב הרב ישכר טייכטל הי"ד:

ויטע ה' אלוקים גן בעדן, אף אתם כשתכנסו לארץ, לא תתעסקו אלא במטע תחילה... ומזה יבינו כל עובדי אדמה שבארץ ישראל, שעבודתם איננה עבודה חומרית אלא עבודה רוחנית ושיש במעשה ידיהם קדושה ורוחניות אלוהית בכל פעולה ופעולה שעושים ביישוב הארץ. (אם הבנים שמחה עמ' רעא)

והפליג במעלת מצוות החקלאות בארץ החתם סופר:

העבודה בקרקע היא גופה (עצמה) מצוה משום ישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים, ועל ציוותה התורה "ואספת דגנך"... ואפשר אפילו שאר אומניות שיש בהם ישוב העולם – הכל בכלל המצווה (חידושים על הש"ס, סוכה דף לו)

ממד הקודש בחקלאות ובכל ענין הקשור לארץ צריך לשנות את ערכי תפיסת הקיימות. כמובן, אין באמירה זו היתר סוחר לפריצת כל הגבולות בשם מצוות יישוב הארץ, שהרי אם בסופו של דבר עניין זה יפגע בטבע בצורה משמעותית ובאופן שאין אחריו תיקון, מצוות יישוב הארץ גם היא תיפגע. אך בהחלט, כאשר אנו בוחנים את ערכי הקיימות מול מצוות יישוב הארץ, ובמיוחד בשנת השמיטה מול מצוות החקלאות בארץ, הדברים מקבלים יחסיות שונה.

הבריאה והאדם ומה שעליהם

האם האדם הוא שליט מוחלט על הטבע? הדבר מורכב מאוד. הרמב"ם במורה נבוכים כותב:

שאינן לסבור בכל הנמצאים שהם בגלל מציאות האדם, אלא יהיו גם שאר כל הנמצאים מטרה לעצמם לא בגלל דבר אחר' (ח"ג, י"ג). ומצד שני מצאנו בספר בראשית (א, כח) בבריאת האדם הראשון ובציווי שמקבלים אדם וחוה, שנאמר 'וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פָּרוּ וּרְבוּ וּמְלְאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשׁוּהָ וְרָדוּ בָדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּת הָרֶמֶשׂ עַל הָאָרֶץ. ביאר על כך הרב יוסף דב הלוי סולביצ'ק:

שעה שבירך ה' את האדם הראשון והטיל עליו לכבוש את הטבע כיוון אותו אל התכונות המעשיות של השכל אשר באמצעותם יכול הוא להשתלט על הטבע... מעולם לא היה בהן כדי לאפשר לאדם לשלוט על הטבע... רק האדם הבונה בתי חולים, המגלה שיטות ריפוי ומציל חיי בני אדם, מתברך במידת הכבוד... האדם התרבותי השיג שלטון מוגבל על הטבע ונעשה, במובנים מסוימים אדון לטבע... שלטונו מאפשר לו לפעול בהתאם לאחריותו. (איש האמונה עמ' 14-17)

וביתר פירוט כתב ד"ר דניאל שליט:

האדם אמנם נברא בצלם האלוקים, אבל אינו היוצר אלא היצור, וגם צלם האלוקים שלו עדיין עומד לפני התפתחות ארוכה, ולשם כך הוא זקוק להנחיות, להדרכות. מסתבר שכל שלטונו על הנמוך ממנו אינו אלא בתנאי של קבלת עול הגבוה ממנו, יוצר הכל. לפיכך מה שניתן לו אינו שלטון אלא אחריות... האדם הדוחה את קבלת האחריות ונאחז כאילו עמד בפני עצמו – הופך את כח ההנהגה שבידו לכח של כפיה ואז נעשה הוא לאיום על הבריאה. (ספר הקניין עמ' 224, בשינויים)

הרב שג"ר ז"ל ראה בכל ערכי השמיטה מעין שוויון אקולוגי בכל הבריאה כולה, וכך דבריו:

השמיטה מכוננת שוויון, מקיף אף יותר משוויון סוציאלי, ניתן לומר שהוא מגיע לרמה אקולוגית. 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך, תהיה כל תבואתה לאכול'. תארו לעצמכם שותפות בין האיכר לבהמתו, לשניהם זכות הנאה שווה מפירות האדמה. הרדיקליות של מצוות השמיטה כמעט בלתי נתפסת. לא פחות רדיקלית הינה המצווה החברתית – כלכלית של שנת שמיטת הכספים בסוף שנת השמיטה. אין זה שוויון המושג באיחוד של

הבעלות, מעין הלאמה של הקרקע. השוויון של השמיטה הוא ויתור על עצם הבעלות היוצרת את ההבדל בין עני לעשיר. (כלים שבורים עמ' 155)

העמדת החלוקה בין אחריות לטבע לבין אדנות על הטבע, והחיבור בין האדם לכל הבריאה, הם היסוד המרכזי והבריח התיכון אשר מאפיין את עקרונות הקיימות. שנת השמיטה גורמת לאדם ולאומה להבין שהם אינם בעליו של הטבע ואדונים עליו, אלא אחראים ושותפים לו לפי אמות מידה אלויות.

התערבות אנושית בטבע

הרמב"ן בבואו לתת טעם למצוות כלאים כתב:

והטעם בכלאים, כי השם ברא המינים בעולם... ונתן בהם כח התולדה שיתקיימו המינים בהם לעד כל זמן שירצה הוא יתברך בקיום העולם וצוה בכחם שיוציאו למיניהם ולא ישתנו לעד לעולם, שנאמר בכולם "למינהו" (בראשית א)... משנה ומכחיש במעשה בראשית, כאילו יחשוב שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך ויחפוץ הוא לעזור בבריאתו של עולם להוסיף בו בריות... (ויקרא, יט, יט)

כמובן, אי אפשר לפרש את דברי הרמב"ן כציווי אלוקי האוסר מאיתנו כל פיתוח בעולם, שהרי בפירושו על התורה כתב על הציווי לאדם הראשון:

וכבש ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ... נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר, ולבנות, ולעקור נטוע... (בראשית א, כח)

אלא יש בכך הצבת גבולות לפיתוח ביחס לשימור הבריאה האלוקית.

שאלת הגבולות הללו כבר נדונה בין רבי עקיבא לטורנוסרופוס הרשע במדרש תנחומא:

מעשה ששאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: איזו מעשים נאים של הקב"ה, או של בשר ודם? אמר לו של בשר ודם נאים... א"ל למה אתם מוליץ? א"ל אני הייתי יודע שעל דבר זה אתה שואלני ולכך הקדמתי ואמרתי לך שמעשה בני אדם נאים, משל הקב"ה הביא לו רבי עקיבא שבליים וגלוסקאות, א"ל אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה ידי אדם, א"ל אין אלו נאים יותר מן השבליים, א"ל טורנוסרופוס אם הוא חפץ במילה למה אינו יוצא הולד מהול ממעי אמו? א"ל ר"ע ולמה שוררו יוצא עמו והוא תלוי בבטנו ואמו חותכו? ומה שאתה אומר למה אינו יוצא מהול לפי שלא נתן הקב"ה את המצות לישראל אלא לצרף אותם בהם ולכך אמר דוד (תהלים יח) כל אמרת ה' צרופה (פר' תזריע סי' ה').

למדנו אכן את האפשרות והחובה של האדם להשלמת הבריאה אך הכול לפי אמרת ה' הצרופה, המצרפת את הבריאה והבריות.

הבחנה מקיפה למחלוקת זו באר הרב עזריאל אריאל בהרחבה:

שתי גישות קיימות באשר ליחס האדם אל הבריאה: דרך אחת היא דרכו של טורנוסרופוס הרשע, לדידם שלימה היא הבריאה, אין היא זקוקה לשלול ולתיקון. האדם לא נברא אלא להשתמש בבריאה כמות שהיא. ומכיון שהוא פטור מכל אחריות לתיקונו של עולם – יכול הוא לבלות את חייו בתענוגים ובהנאות, אין לו שום אתגר: לא טכנולוגי ולא חברתי, לא רוחני ולא מוסרי. גישה שניה, השקפת עולמו של האדם המודרני, לדידו העולם שייך לו, ואך לו. הוא יתקדם במדע ויפענח את סודות הבריאה, הוא יפתח טכנולוגיה וירתום את כל כוחות הטבע לצרכיו, אף ירשה לעצמו לחבל בטבע: בתעשייה – לפלוט פסולת רעילה, בחקלאות – לשבש את האיוון הביולוגי, בחיי המדינות – לייצר כלי נשק להשמדה המונית, ואף בחיי האישיים – לחיות חיי נהנתנות, ריקנות והפקרות שלוח רסן... רואה הוא את עצמו כאדון היחיד והבלעדי של הבריאה לעשות בה כרצונו... הקידמה הטכנולוגית מביאה את האדם לשוקת שבורה. הפגיעה המתמשכת באיכות הסביבה יוצרת כבר איום ממשי על קיומה של האנושות, והאדם מתחיל להרכין ראש בענווה מול חכמת הבורא הגנוזה בטבע... האדם, עפ"י דרכה של תורת ישראל, לא נברא אלא בבחינת "אשר ברא אלוקים לעשות" אך גם לאחר שניתן העולם בידי האדם – אין הוא הפקר. אין האדם אדון לטבע. כל חכמתו וגבורתו, כשרונו ויכולתו – מברכת הבורא הן באות, ובשליחותו! הקב"ה בעצמו הוא שהטיל על האדם את המשימה ואת האתגר להשלים את מעשה בראשית. שליחות יש כאן, אך לא אדנות ובעלות... היחס הנכון של האדם אל מעשי הבורא, בענווה ובהרכנת ראש – מתבטא הוא באותה ההגבלה שהוטלה על הפיתוח המדעי... (מתוך המאמר 'האדם מול הבריאה – ביאור מצוות הכלאיים' המופיע בספר זה, יש לציין מספר עמוד לאחר העריכה)

שנת השמיטה היא שנת חשבון נפש, כמו ששבת בראשית היא חשבון נפש. וכך כתב הרב נריה זצ"ל:

השביעית איננה רק שבת הארץ, אלא היא גם שבת לד' (ויקרא כה, ב) ... השבת – עת חשבון נפשו של היחיד, ושבת הארץ – עת חשבון נפשו של הצבור. הראשונה באה אחת לששה ימים ונמשכת רק יום אחד, ואילו השנייה באה אחת לשש שנים ונמשכת שנה שלמה. יחיד סיפק בידו לסכם מעשיו ודרכיו אחר ששה ימים, ואילו ציבור זקוק לששת שנות מעשה, טבעי ומובן שסיכום ובירור כל המעשים, ברור העבר והכוון לעתיד, מצריכים שנה שלימה.

בשנת השמיטה נדרש מאיתנו חשבון הנפש הרצוי לתיקון העולם, ודברי המדרש יהיו לנו לעיניים :

ראה את מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן את אשר עותו' (קהלת ז יג). בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך (קהלת רבה ז, א)

דווקא שנת השמיטה ראויה היא לרוממות גדולה ולתיקון גדול לכל הבריאה והאומה.